

A csontvázmotívum változatai, 18. század

Kölcsönhatások két – református és zsidó – kéziratos könyv szimbólumaiban

A csontváz képében megjelenő halál középkori hagyományokra vezethető vissza. Többek között ezt láthatjuk az *Ars moriendi* („A meghalás mestersége”, a késő középkor elterjedt metszetsorozata) ábrázolásain. Nemcsak közismert alkotásokon, hanem azoknak helyi, partikuláris megnyilvánulásaiban is előjön e motívum. A sok, híres mű közül hadd emeljük ki az Avicenna perzsa orvos, filozófus (980–1037) Kánonjának negyedik könyvében levő kódexillusztrációt, ahol már a 15. században így ábrázolták az elmúlást.

A csontváz mindig más és más motívumot hordoz. Megjelenhet mint nagy kaszás, lóhet nyíllal, íjjal, elvághatja karddal az élet fonalát, s karddal szórhatja a halál méregcseppjét is. A hasonló kompozíciós megoldások, s a téma közös gyökere metszetes előképek ismeretét feltételezi, amely bejárhatta az országot Nagykanizsától Budán át Kecskemétiig, vagy talán az ország keleti széléig. A csontváz ábrázolása nemzetközi, és a különböző egyházak, ill. felekezetek művészetében egyaránt megjelenik. Kutatásaink tárgya most két – református és zsidó –, a 18. századból származó kéziratos könyv, amelyekben a halált csontváz képében ábrázolják.

Kecskeméti anyakönyv

A Kecskeméti Református Egyházközséget az 1560-as években alapították, és a török korban a hódoltsági terület legnagyobb református gyülekezete volt. Első anyakönyve, amely a Kecskeméti Református Gyűjteményben található, 1712-ből származik, egyben *histo-*

ria domus („a ház története”, amely az egyházközség életének jelentős eseményeit rögzíti – A szerk.) is. Amíg az első anyakönyv jellemzője az események és a bejegyzések rendszertelen jellege, addig az érdeklődésünk középpontjába került második – 918 számozott oldalt magába foglaló – anyakönyv immár a rendszeresség jegyeit viseli. Nem véletlenül, hiszen a könyv írásának idején két kiváló személyiség – Vég Veresmarti Sámuel és Göböl Gáspár – munkássága mély nyomot hagyott a helyi közösség szellemi és vallási életében. Sírjuk ma is megtalálható.

Az anyakönyv bevezető oldalán kortörténeti bejegyzést olvashatunk:

„Az Úrnak nevében

Minthogy az 1777 ik Esztendő Ebben a Kecskeméti Reformata Ekklesiában nevezetes változást tett, úgy hogy (a ‘mi a’ Reformationnak é Városában való elterjesztésétől fogva nem tapasztaltatott) mind a két rendes Tiszteletes

Haldokló a mennyet és a poklot jelképező alakokkal ágya körül. Fametszet, 15. század

Prédikátorok az Oskola T. Rectorával edgyütt ezen Szent Ekklesiában való helyekben ujjak hivattattnak, é mellett az első Matricula is nagyobb részentbe tölt illendőnek, sőt szükségesnek ítélte a Szent Ekklesiának hűséges Curátora Nemes és Nemzetes Vzló Idősb Sárközy Pál Úr ezen Ujj Matriculát készítetttni a Melyben is az ujjonnan hozott Prédikátorok Vég Veresmarti Sámuel és Göböl Gáspár kezdik feljegyezni Neveiket.

N°1° a Születetteknek

N° 2° az Ujj Házásoknak

N° 3° Megholtaknak

Ab Anni 1777 Mensis Áprily Die 23. a.”

A könyvet tehát 1777-ben kezdték írni. Az első részben az újszülöttekre utalva, a következő latin kifejezést találjuk: *Nomina Bapstisatorum*, s ilyen cím alatt 1790-ig vezették az anyakönyvet. Egy esztendővel később a latin szóhasználatot egészen 1802-ig már magyar nyelvű szöveg váltja fel: *Kereszteltettek Neveik*. Az ortográfia alapján megállapíthatjuk, hogy mindkét szöveget azonos kéz írta. A keresztelés szertartását ábrázoló kompozíciót 1781-ben készítette el a művész. A kép alatt, amely a bejegyzések előtt található, újszövetségi idézetet olvashatunk: „Elmenvén tanítsatok minden népeket meg keresztelvén őket Atyának Fiúának és Szent Léleknek nevében.” (Máté XXVIII. 19.)

A könyv második szerkezeti egysége a *Nomina Copulatorum*. Ilyen latin kifejezéssel szintén 1790-ig vezették az e fejezetben foglaltakat. 1791-től *Házassultaknak Neveik* címen szerepel. Az esketés szertartásának jelenetét a művész 1781-ben készítette, melyben a kecskeméti református nagytemplom belsőjét véljük felfedezni. A házasság tényét is újszövetségi idézet aposztrofálja: „Tiszteletes mindenek között ‘a Házasság és fertelmesség nélkül való ‘Ágyasház, a paráznákat pedig és a Házasság rontókat az Isten megítéli.” (Sid. XIII. 4.)

A könyv harmadik része, amelyet 1777-től kezdtek el írni: *Nomina Mortuorum*. Itt is 1791 a fordulópont, amikor is magyar lesz az eligazító szöveg: *Megholtaknak Neveik*. A képek alatt megtalálhatjuk a helyi művész kézjegyét a következő szöveggel: „Pinxit et

feripsit Georg Petrus Herczeg no 1786”. Természetesen az anyakönyv írója a halállal kapcsolatosan is biblikus mondatot idéz: „El végezett dolog az emberek között, hogy egyszer meghaljanak, az után pedig ítélet legyen.” (Sid. IX. 27.)

A bejegyzések szövegét megelőző kompozíciót, melynek középpontjában a csontváz áll, 22 x 37 cm nagyságú képen ábrázolja a művész. Az összehasonlítás alapján megállapítható, hogy mind a keresztelés, az esketés, mind az elmúlás jelenetét azonos kéz készítette. A halál képének megjelenítését illusztrálva az egész háttér mély tónusú fekete, de a természeti húség bizonyítéka, hogy a baloldali fa törzse barna, s az azt körülövező bokrok levelei zöldek. A gyepp zöldesbarna színben játszik. Szürke felhők teszik komorrá, s egyben árnyaltabbá a mondanivalót. A színdinamika a központi gondolatot, az elmúlást hivatott kifejezni. A csontváz végtagjai fehér színnel megfestettek, a mellkasa szürke tónusú, koponyája erősen barázdált. Kezében kasza, mozgása lendületes tevékenységre utal.

A mester ábrázolási módszerének jellemzője a tárgyilagos megfigyelés és a természet utánzása. Hasonló jellegű motívumokat vélünk felfedezni a csontvázon, a halált szimbolizáló kompozíciós oldalon.

Nagykanizsai könyv

Nagykanizsán 1782-ben íródott a helyi zsidó közösség temetkezési együletének, a *Chevra Kadisának* az alapító könyve. E tartalmilag és formailag igen gazdag dokumentum része a *Mászechet Géhinom*, azaz a Pokol Traktátusa című munka. E héber nyelvű mű a zsidóság túlvilági képzetét foglalja magába, ugyanakkor a művész, a kaboldi Jicchák Eisik ábrázolja azokat a szertartási szokásokat is, amelyek az exitus beállta előtt, ill. beállta után történnek.

Az agónia jelenetében – 16 x 12 cm-es képen – ornamentális keretdíszítéssel övezve egy halálához közeledő súlyos beteg jelenik meg. Jobbján egy imakönyvet tartó férfi áll, s aggódó tekintettel, bánatosan a haldok-

A halál megjelenítése csontvázként, kaszával. Kecskeméti anyakönyv, 1777

lóért imádkozik. Bal oldalon, korabeli öltözékben az orvos figyel segítségre készen.

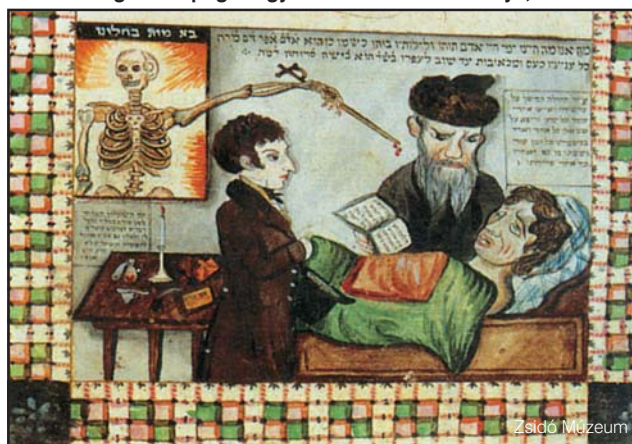
A bal felső sarokban a halál szimbóluma, a csontváz, amidőn az elmúlás cseppjét egy kard által a haldoklóra szórja. Felette fekete alapon fehér betűvel kirajzolt héber felírás: „Bejött az ablakon a halál!”

A kép középpontjában fekszik a haldokló. Arca mély fájdalmat tükröz. Felette keretbe foglalt magyarázó szöveget olvashatunk: „A beteg ábrázolása, amint az ágyon fekszik.

Ember áll a jobbán, az orvos a baloldalon. Az egyik életében vigyáz rá, a másik a halála után a kegyeletet ápolja.”

A téma kialakításánál a csontváz és a három férfi szerepeltetésével a ritmus kialakítására igyekezik a művész. A ruhákon a fény és árnyék bemutatásával plaszticitásra törekszik.

Az agónia ábrázolása. Az ablakon betekintő halál kardja méregtől csöpög. Nagykanizsai kéziratos könyv, 1782

A haldoklás jelenetének ábrázolásában a teológiai tanokat is figyelembe vette az illusztrátor: „Tilos a halotthoz hozzányúlni, mert aki hozzányúl, vére kiontója lehet. Mihez hasonlítható ez? A kialva, pislogó gyertyához, melyhez mihelyst hozzáér az ember, máris kialszik.” Ezt a felfogást tükrözteti a művész az asztalon levő gyertya szerepeltetésével is. Kohlbach Bertalan, a folklor kiváló magyarországi kutatója azt írja, hogy „... a keresztényi kegyelet mécesst gyújt a sírokon. Ennek előképe a bibliai mondat, mely szerint: 'I...tennek egy-egy forrása az ember lelke.' Az égő gyertya vagy olajméces, esetleg az egyfonatú gyertya az elhunyt lelkének szimbóluma. A mohamedán vallás is mécesst gyújtat, amikor szentélyei és dervisei türbéin kísértetiesen pislog a katafalk fejénél a méceses vörös színű lángja.”

A két ábrázolás közös pontjai

A zsidóság, amely ideológiailag nagy befolyást gyakorolt a világvallásokra, a későbbi évszázadok alatt megérintetett a keresztény művészet által. Már a korai évszázadok alkotásain, képző- és iparművészeti műveken is ezt véljük felfedezni.

A két kéziratos könyv nemcsak a helyi közösségek vallási életének megbecsült emléke, hanem a magyarországi illusztrált kéziratoság fontos láncszeme is. Úgy a református vallás, mint a zsidó hitfelekezet jellemzője – a szó legösszetettebb értelmében – a *puritánság*. Művészetük nagyobb részt az építészet és az ötvösség műfajára irányul, de tudhatjuk, hogy más kifejezési formákban is megnyilvánul.

Az elemzett kompozíciókat a korabeli naiv festészet alkotásaihoz sorolnánk, amelyekben kifejeződik a teremtő képzelet, az egyéni karakter. Érződik belőlük a művészi kifejezés iránti vágy, a hit iránti elkötelezettség és a helyi tradíciók feltétlen tisztelete, a továbbadás felelőssége.

SCHÖNER ALFRÉD

Olvásóinknak a következő köteteket ajánljuk: Schöner Alfréd: *Égszínkék*. Bp., 2007.; Scheiber Sándor: *Folklor és tárgytörténet*. I-II. Bp., 1977.